No: 04 2026
https://doi.org/10.64400/ea26-04-04
ISSN 2224-5529 2224-0829 2223-5124 2222-940X

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN ELMİ ƏSƏRLƏR JURNALI

QƏRBİ AZƏRBAYCAN (GÖYÇƏ, ZƏNGƏZUR, İRƏVAN) NAĞILLARININ STRUKTUR-SEMANTİK VƏ REGİONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tehranə XUDAVERDİYEVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
**Yazışılan müəllif:* t.xudaverdiyeva@ndu.edu.az

NƏŞR TARİXİ:
Qəbul edilmə tarixi: 04.11.2026
Nəşr edilmə tarixi: 30.11.2026

AÇAR SÖZLƏR:
Qərbi Azərbaycan folkloru, Göyçə, Zəngəzur, İrəvan, nağıl, folklor arealı, struktur-semantik xüsusiyyətlər, regional xüsusiyyətlər

XÜLASƏ
Məqalədə Qərbi Azərbaycan folklor mühitinə aid Göyçə, Zəngəzur və İrəvan bölgəsi nağıllarının struktur-semantik və regional xüsusiyyətləri kompleks şəkildə araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi adıçəkilən folklor arealında formalaşmış nağıl mətnlərinin kompozisiya quruluşunu, süjet-semantik modelini, obrazlar sistemini, motiv və funksiyalarını, həmçinin regional folklor xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və müqayisəli aspektdə təhlil etməkdir. Məqalədə nağıl mətnlərinin struktur təşkili, ekspozisiya, başlanğıc, hadisələrin inkişafı, kulminasiya və nəticə kimi kompozisiya elementləri, eləcə də təkrarlanan süjet modelləri və motivlər nəzərdən keçirilir. Bununla yanaşı, nağıllarda mifoloji və folklor düşüncə qatlarının qarşılıqlı əlaqəsi, qəhrəman, yardımçı, düşmən, sehrli qüvvə və digər funksional obrazların semantik yükü təhlil edilir. Regional xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı dialekt və şivə elementləri, etnoqrafik leksika, yerli toponimik və antroponimik materiallar, məişət təsvirləri, adət-ənənələr, mərasimlər və kollektiv yaddaşı əks etdirən digər folklor komponentləri təhlil edilir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Göyçə, Zəngəzur və İrəvan bölgələrinə aid nağıl mətnləri ümumazərbaycan nağıl ənənəsinin struktur və poetik qanunauyğunluqlarını qorumaqla yanaşı, konkret tarixi-mədəni mühitin təsiri ilə formalaşmış regional semantik və poetik xüsusiyyətlərlə də səciyyələnir. Bu xüsusiyyətlər həmin folklor nümunələrinin yalnız bədii mətn kimi deyil, həm də xalqın tarixi-mədəni təcrübəsini, dünyagörüşünü, sosial münasibətlərini və kollektiv yaddaşını əks etdirən mühüm etno-folklor mənbə kimi tədqiqinə imkan verir.

GİRİŞ

Folklor xalqın tarixi-mədəni təcrübəsini, kollektiv yaddaşını, dünyagörüşünü və estetik düşüncə sistemini qoruyub saxlayan mühüm mədəni mexanizmlərdən biridir (Luriya, 1974; Levi-Stros, 1983; Qasımov, 1988). Şifahi ənənənin məhsulu olan folklor mətnləri müəyyən tarixi və sosial mühitdə yaranaraq kollektiv yaddaş vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülür (Lord, 1994; Nəbiyev, 2006). Buna görə də folklor nümunələrinin öyrənilməsi yalnız mətnin poetik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır; mətnin yarandığı coğrafi, etnomədəni və tarixi mühitin də nəzərə alınmasını tələb edir (Qafqazlı, 2002; Xəlilov, 2008).

Nağıl janrı bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Nağıl mətnlərində xalqın dünyanı qavrama və modelləşdirmə prinsipləri, yaxşı və pis, ədalət və ədalətsizlik, qəhrəmanlıq və qorxaqlıq, sədaqət və xəyanət kimi qarşıdurmalar bədii şəkildə sistemləşdirilir (Meletinski, 1976; Rza, 2001). Nağılın fantastik və şərti məkanında real sosial münasibətlər, ailə-məişət təsəvvürləri və arxaik mifoloji modellər transformasiya olunaraq yeni semantik bütövlük yaradır (Propp, 1986; Bəydili, 2007).

Qərbi Azərbaycan folklor arealında formalaşmış Göyçə, Zəngəzur və İrəvan bölgələrinin şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri Azərbaycan folklorunun regional sistemində özünəməxsus mövqeyə malikdir (İsmayılov, 1999; AMEA, 2004, 2005, 2010; Ələkbərli, 2004; Əsgər et al., 2005). Bu bölgələrdən toplanmış və müxtəlif mənbələrdə qorunub saxlanılmış nağıl mətnləri süjet-kompozisiya quruluşu, motiv sistemi, obrazların funksional-semantik xüsusiyyətləri, dil və üslub elementləri, etnoqrafik material və məkan təsvirləri baxımından zəngin folklor materialı təşkil edir (Axundov, 2005a; Azərbaycan folkloru antologiyası [AFA], 2003, 2005). Həmin mətnlərin sistemli şəkildə araşdırılması regional folklor ənənələrinin ümumazərbaycan folklor sistemi daxilindəki yerini daha aydın müəyyənləşdirməyə imkan verir (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006).

Nağıl janrının struktur-semantik baxımdan tədqiqi mətnin yalnız zahiri kompozisiya quruluşunun təsviri ilə məhdudlaşmamalıdır. Nağılın süjetini təşkil edən motivlərin qarşılıqlı əlaqəsi,

obrazların funksional münasibətləri, məkan və zaman modelləri, sınaq və mübarizə situasiyaları, qadağa və onun pozulması, yardım və mükafat, ayrılma və qayıdış kimi struktur-semantik elementlər bütöv mətn modeli daxilində nəzərdən keçirilməlidir (Propp, 1969; Meletinski, 1976; Greimas, 1987). Bu yanaşma müxtəlif regional mətnlərdə təkrarlanan ümumi struktur modellərlə lokal xüsusiyyətlər arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirməyə şərait yaradır (Aarne & Thompson, 1961; Uther, 2004).

Göyçə, Zəngəzur və İrəvan nağıllarının regional xüsusiyyətləri isə ilk növbədə onların yarandığı və yaşadığı sosial-mədəni mühitlə əlaqələndirilə bilər (Əzizov, 1995; İsmayılov, 1999; Kalafat, 2002). Nağıl mətnlərində yerli məişət elementlərinin, təsərrüfat münasibətlərinin, ailə və qohumluq əlaqələrinin, adət və mərasimlərin, folklorik inancların, yerli leksik vahidlərin və coğrafi məkan təsəvvürlərinin əks olunması regional identikliyin folklor mətnində ifadə formalarını üzə çıxarır (Seyidov, 2003; Hacıyev, 2005). Bu baxımdan regional xüsusiyyətlər mətnin yalnız dil səviyyəsində deyil, həm də süjet, obraz, motiv, semantika və poetika səviyyələrində araşdırılmalıdır (Lord, 1994; Xəlilov, 2008).

Mövzunun aktuallığı həm də onunla şərtlənir ki, regional folklor materiallarının elmi dövriyyəyə daxil edilməsi Azərbaycan folklorunun coğrafi və tipoloji xəritəsinin daha dolğun şəkildə müəyyənləşdirilməsinə imkan verir (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006). Göyçə, Zəngəzur və İrəvan bölgələrinə aid nağılların müqayisəli tədqiqi bir tərəfdən ümumi folklor qanunauyğunluqlarını (Aarne & Thompson, 1961; Propp, 1969), digər tərəfdən isə lokal variantlaşmanı meydana çıxarmağa şərait yaradır (İsmayılov, 1999; Uther, 2004). Beləliklə, regional və ümummilli folklor səviyyələri arasında qarşılıqlı əlaqənin elmi əsaslarla müəyyənləşdirilməsi mümkün olur.

Tədqiqatın əsas məqsədi Göyçə, Zəngəzur və İrəvan folklor mühitinə aid nağılların struktur-semantik quruluşunu və regional xüsusiyyətlərini sistemli şəkildə araşdırmaq, onların ümumi və fərqləndirici cəhətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün nağıl mətnlərinin kompozisiya modeli, süjet və motiv strukturu, obrazlar sistemi, məkan-zaman münasibətləri, semantik qatları, folklorik və etnoqrafik elementləri, eləcə də dil-üslub xüsusiyyətlərinin təhlili qarşıya əsas vəzifələr kimi qoyulur (Propp, 1969; Meletinski, 1976; Əzizov, 1995).

Tədqiqatın elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada Qərbi Azərbaycan folklorunun mühüm janrlarından biri olan nağıl regional və struktur-semantik yanaşmaların vəhdətində nəzərdən keçirilir (İsmayılov, 1999; AMEA, 2004, 2005, 2010). Bu yanaşma folklor mətnlərinin həm daxili poetik təşkilini, həm də onların formalaşdığı etnomədəni mühitlə əlaqəsini kompleks şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan folklorşünaslığında regional folklorun, xüsusilə nağıl janrının struktur-poetik və semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində istifadə oluna bilər (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006).

Göyçə və İrəvan Çuxuru nümunələrinin müqayisəsi göstərir ki, hər iki regional korpusda qəhrəmanın adi vəziyyətdən çıxaraq sınaq və dəyişmə prosesinə daxil olması mühüm struktur prinsipdir (Propp, 1969; Ələkbərli, 2004). Fərq isə həmin dəyişmənin konkretləşmə vasitələrində meydana çıxır (Meletinski, 1976; Uther, 2004).

Azərbaycan folklorunun mühüm tərkib hissəsi olan Qərbi Azərbaycan (Göyçə, Zəngəzur, İrəvan, Dərələyəz, Borçalı və s.) şifahi xalq ədəbiyyatı zəngin motiv, süjet və poetik struktura malikdir (İsmayılov, 1999; Qafqazlı, 2002; Xəlilov, 2008). Folklorun aparıcı janrlarından biri olan nağıllar təkcə bədii təfəkkürün göstəricisi deyil, həmin ərazidə məskunlaşmış əhalinin tarixi hafizəsini, etnoqrafik yaddaşını və mifoloji dünyagörüşünü qoruyub saxlayan mühüm mənbədir (Seyidov, 2003; Nəbiyev, 2006; Bəydili, 2007). Folklorşünaslıqda nağılların toplanması və nəşri sahəsində müəyyən işlər görülsə də (Axundov, 2005a, 2005b, 2005c; AFA, 2005), Qərbi Azərbaycan nağıllarının regional özünəməxsusluğu, mikrozonalar üzrə (Göyçə, Zəngəzur, İrəvan) lokal fərqləri və onların semantik qatları vahid kompleks halında adekvat qiymətləndirilməmişdir. Bu tədqiqat Qərbi Azərbaycan nağıllarının struktur-semantik modelini müəyyənləşdirmək, motiv və süjet dinamikasını izləmək və bu nağılların regional (lokal-coğrafi) xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq məqsədi daşıyır.

MATERİAL VƏ METODLAR

Bu tədqiqat Qərbi Azərbaycan (Göyçə, Zəngəzur və İrəvan mahalları) folklor mühitindən toplanmış nağıl matrisinin struktur-semantik təşkilini və regional variantlılığını müəyyən etmək məqsədilə qarışıq keyfiyyət-kəmiyyət (*mixed-qualitative/quantitative*) dizaynında qurulmuşdur (Cresswell, 2018; İsmayılov, 1999). Tədqiqatın metodoloji bünövrəsini Vladimir Proppun struktur-tipoloji nəzəriyyəsi (*Invariants of Folktale Functions*) (Propp, 1969), Y.Meletinskinin mifik-poetik semantika və arxetip konsepsiyası (Meletinski, 1976), eləcə də Hans-Jörg Uter tərəfindən təkmilləşdirilmiş C.Aarne–S.Tompson–H.Uter (ATU) beynəlxalq motiv-süjet təsnifatı sistemi təşkil edir (Aarne & Thompson, 1961; Uther, 2004).

Tədqiqatın empirik bazasını Qərbi Azərbaycanın tarixi-coğrafi bölgələrindən – Göyçə, Zəngəzur, İrəvan çuxuru və digər yaşayış məkanlarından müxtəlif dövrlərdə toplanmış, yazıya alınmış və nəşr edilmiş folklor materialları təşkil edir (Axundov, 2005a, 2005b, 2005c; AFA, 2003, 2005; AMEA, 2004, 2005, 2010; Ələkbərli, 2004; Əsgər et al., 2005). Tədqiqat materialı əsasən AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Arxivində mühafizə olunan əlyazmalar və 2000–2022-ci illər arasında nəşr edilmiş *"Qərbi Azərbaycan folkloru"* çoxcildliyi (I–X cildlər) əsasında formalaşdırılmışdır (AMEA, 2004, 2005, 2010; Ələkbərli, 2004).

Ümumilikdə 135 nağıl mətni tədqiqata cəlb edilmişdir. Bunlardan 58-i sehrli nağıllar, 47-si məişət nağılları, 30-u isə heyvanlar haqqında nağıllardır (Axundov, 2005a, 2005b, 2005c; AFA, 2005).

Tədqiqatda 1948–1953-cü illərdə və 1988-ci ildə Qərbi Azərbaycandan köç etmiş əhalinin nümayəndələrindən qeydə alınmış folklor materialları mühüm empirik mənbədir (İsmayılov, 1999; Qafqazlı, 2002; Ələkbərli, 2004). Naxçıvan, Bakı, Gəncə və Azərbaycanın digər bölgələrində məskunlaşmış Qərbi Azərbaycan mənşəli informatorlardan toplanmış və arxivlərdə qorunan şifahi mətnlər də tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu materialların əsas daşıyıcılarını aşıqlar, peşəkar və qeyri-peşəkar nağılçılar, eləcə də yaşlı nəslin nümayəndələri təşkil edir (Lord, 1994; İsmayılov, 1999).

Tədqiqat dörd əsas analitik mərhələdə həyata keçirilmişdir:

1. **Struktur-morfoloji təhlil:** Mətnlər personajların funksiyaları (*Invariant Functions*) üzrə kodlaşdırılmışdır (Propp, 1969). Nağıllardakı başlanğıc çatışmazlığı, yola düşmə, köməkçi ilə qarşılaşma, sınaqlar/döyüş, düyünün çözülməsi və qayıdış addımları zəncirvari şəkildə sistemləşdirilmişdir.
2. **Semantik təhlil:** Nağıllarda yer alan arxetiplər (Qoca/Aqsaqqal, Sehrli Anamorf, Qara Div, Su Qoruyucusu/Pəri) semantik vahidlərə (semlərə) ayrılmışdır (Meletinski, 1976; Bəydili, 2007). Mətnlərdəki dualist oppozisiya cütlükləri (*Biz / Özgə, Yuxarı / Aşağı, İşıq / Qaranlıq*) deşifrə edilmişdir (Levi-Stros, 1983; Greymas, 1987).
3. **Regional-topoqrafik və etno-leksik təhlil:** Mətnlərdəki dialektizmlər, arxaizmlər və areal etnoqrafizmlər linqvo-folkloristik aspektdə təhlil olunmuşdur (Əzizov, 1995; Seyidov, 2003).
4. **Müqayisəli-tipoloji təhlil:** Regionlararası fərqlər və ATU kataloqu üzrə beynəlxalq parallellər müəyyən edilmişdir (Aarne & Thompson, 1961; Uther, 2004).

Qərbi Azərbaycan nağıllarında regional differensiasiya matrisi mövzunu dərindən tədqiq etməyə imkan verir:

Cədvəl 1: *Qərbi Azərbaycan nağıllarında regional differensiasiya matrisi*

Region	Əsas Süjet Motivləri (ATU)	Dialekt və Dialektik Leksika	Qeydə Alınan Areal Etnoqrafizmlər
Göyçə	Göllə bağlı sehrli varlıqlar, heyvan transformasiyaları, dastan-aşıq formulları	Göyçə şivəsinin fonetik və leksik xüsusiyyətləri (-iynan/-uynan	Göyçə gölü, dağ otları, yaylaq mədəniyyəti, aşıq məclisləri (İsmayılov, 1999)

Region	Əsas Süjet Motivləri (ATU)	Dialekt və Dialektik Leksika	Qeydə Alınan Areal Etnoqrafizmlər
	(Propp, 1969; Uther, 2004)	formantları) (Əzizov, 1995)	
Zəngəzur	Qayalıq, mağara, xəzinə, div/əjdaha mübarizəsi, dağ-qaya kultu (Meletinski, 1976; Bəydili, 2007)	Cənub-şərq və qərb dialekt qrupunun sintezi (Əzizov, 1995)	Sıldırım qayalar, mağara məskənləri, çoban həyatı, daş kultu (Seyidov, 2003)
İrəvan	Şəhər məişəti, padşah-vəzir dialoqları, hiyləgərlik, sosial satira (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006)	İrəvan şəhər şivəsi və leksik xüsusiyyətləri (Əzizov, 1995)	Şəhər sənətkarlığı, bağçılıq, saray protokolları, bazar münasibətləri (Ələkbərli, 2004)

(Mənbə: AMEA, 2004, 2005, 2010; Ələkbərli, 2004; Əsgər et al., 2005 əsasında tərtib edilmişdir)

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Qərbi Azərbaycanın Göyçə, Zəngəzur və İrəvan folklor areallarından toplanmış nağıl korpusunun multidissiplinar, struktur-semantik, linqvistik və tekstoloji təhlili bu materialların ümumtürk və ümumazərbaycan epik sistemi ilə tipoloji bağlılığını (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006), eyni zamanda regional özünəməxsusluğunu müəyyən etməyə imkan verir (İsmayılov, 1999; AMEA, 2004, 2005, 2010; Ələkbərli, 2004; Əsgər et al., 2005).

Tədqiqat zamanı əldə edilmiş əsas elmi qənaətlər aşağıdakı fundamental istiqamətlər üzrə sistemləşdirilmişdir:

Məkanın poetik təşkili və mifopoetik landşaft

Təhlil olunan nağıllarda regional coğrafi landşaft — Göyçə gölü, Ağrı dağı, Zəngəzur dağları, Dəlidağ, Arpaçay, Tərtər çayı, eləcə də yerli bulaq, dağ və mağaralar yalnız hadisələrin cərəyan etdiyi fiziki fon funksiyasını daşımır (Seyidov, 2003; Bəydili, 2007). Bu obyektlər bir sıra mətnlərdə süjetin semantik təşkilinə birbaşa təsir göstərən mifopoetik obraz və motiv statusunda çıxış edir (Greimas, 1987). Real coğrafi mühit kollektiv yaddaşda simvolik məna qazanaraq mətnin spatial (məkan) koordinatlarını konkretləşdirir (Luriya, 1974; Levi-Stros, 1983).

Sehrli nağıllarda qəhrəmanın sınaqdan keçdiyi mağara, dağ və qaya mühiti arxaik mifoloji təsəvvürlərlə (dağ-qaya kultu və prototürk inancları — Tanrıçılıq, Dağ ruhu) səsləşir (Meletinski, 1976; Kalafat, 2002; Bəydili, 2007). Lakin bu motivlərin konfessional və ya spesifik tarixi inanc sisteminin birbaşa qalığı kimi qiymətləndirilməsi əlavə etnoqrafik və tarixi-müqayisəli araşdırmalar tələb edir (Seyidov, 2003; Xəlilov, 2008).

Düzənlik areallarının nağıl fizionomiyasından kəskin fərqlənən bu spatial modeldə oronimik və hidronimik mifləşmə aparıcı rol oynayır (Seyidov, 2003; AMEA, 2004, 2005, 2010).

Etnoqrafik realizm və semantik strukturlar

Sehrli və məişət nağıllarının süjet-motiv strukturunda yaylaq-qışlaq həyat tərzi, maldarlıq, əkinçilik, xalq təbabəti və ailə-məişət münasibətləri geniş yer tutur (Hacıyev, 2002; Seyidov, 2003). Fantastik personajların (divlər, nəhənglər və s.) gündəlik təsərrüfat fəaliyyəti ilə (sürü saxlamaq, pendir mayalamaq) əlaqələndirilməsi mifik və real dünyaların qarşılıqlı nüfuzunu göstərir (Propp, 1986; Hacıyev, 2005). Bu xüsusiyyət regional nağıl yaradıcılığında etnoqrafik realizmin üstün mövqeyini şərtləndirir (İsmayılov, 1999; Nəbiyev, 2006).

Təhlil edilən nağılların 82%-də klasik sehrli nağıl invariantı (*çatışmazlıq/vəd → yola düşmə → sınaq/köməkçi → qələbə → bərpa*) saxlanılır (Propp, 1969). Lakin Qərbi Azərbaycan nağıllarında aralıq sınaqlar mərhələsi digər bölgələrə nisbətən daha mürəkkəb və çoxpilləlidir (İsmayılov, 1999; Ələkbərli, 2004). Nağıllardakı semantik konstruksiyalarda dualist dünya modeli (*işıq-qaranlıq, yuxarı-aşağı, biz-özgə*) aydın görünür (Levi-Stros, 1983; Greymas, 1987). Zəngəzur və Göyçə nağıllarında *"Su pərisi"*, *"Ağ daş"*, *"Qara div"* və *"Zümrüd quşu"* obrazları təbiət kultları ilə birbaşa bağlıdır (Seyidov, 2003; Bəydili, 2007).

Göyçə materiallarında *"Torçu oğlu"* və *"Cahan keşdi Dərviş"* kimi nümunələrdə hərəkət və sınaq motivləri ön plana çıxarkən (Axundov, 2005a; AMEA, 2004), İrəvan Çuxuru materialında *"Qaradəğin sirri"* kimi mətnlərdə məlumatın gizlədilməsi və açılması süjet gərginliyinin əsas mexanizmlərindən birinə çevrilir (Ələkbərli, 2004; AMEA, 2010). Bu fərq regional folklorun tamamilə fərqli struktur sistemlərə malik olduğunu göstərmir; əksinə, eyni universal struktur funksiyalarının (Propp, 1969) müxtəlif semantik vasitələrlə reallaşmasını göstərir (Meletinski, 1976; Uther, 2004).

Linqvo-folkloristik özünəməxsusluq və lokal frazeologiya

Qərbi Azərbaycan nağıllarının poetik strukturunu və bədii dilini digər regional areallardan fərqləndirən mühüm amillərdən biri də regional təbiətə, sərt iqlim şəraitinə, dağ relyefinə və yerli mifoloji inanclara əsaslanan orijinal metaforik ifadələr, idiomlar və frazeologizmlər sistemidir (Əzizov, 1995; Hacıyev, 2002). Coğrafiya burada sadəcə fiziki məkan deyil, insanların bədii-assosiativ təfəkküründə formalaşdıran linqvik mənbədir (Əzizov, 1995; Seyidov, 2003).

Məşhur dialektoloq və dilçi alim, professor Elbrus Əzizov folklor mətnlərinin bu dil xüsusiyyətlərini dəyərləndirərkən haqlı olaraq yazırdı:

"Bu cür spesifik lokal frazeologizmlər və idiomlar layihəsi heç bir süni kabinet mühitində yaradıla bilməz. Onlar yalnız həmin konkret coğrafiyada əsrlər boyu yaşayan, o dağların boranını tənəffüs edən, o suların səsini eşidən insanların təbiətlə qurduğu emosional, mifik və praqmatik dialoqun dil şüurundakı yekun nəticəsidir. Bu baxımdan, Qərbi Azərbaycan nağıllarının dili regional etnik kimliyimizi və həmin torpaqlardakı tarixi köklərimizi təsdiq edən ən güclü linqvik-sənədli pasportdur" (Əzizov, 1995, s. 112).

Məsələn, emosional soyuqluğu bildirmək üçün *"Göyçənin buzu kimi soyuq"*, qəzəbi təsvir etmək üçün *"Alagözün dumanı kimi qaralmaq"*, dinamikanı ifadə etmək üçün *"Zəngəzurun seli kimi axmaq"* kimi coğrafi-assosiativ idiomlar işlədilir (Əzizov, 1995; İsmayılov, 1999).

Mətnlərdə Azərbaycan dilinin qərb qrupu şivələrinə məxsus fonetik keçidlər, asimilyasiya hadisələri və spesifik morfoloji formantlar (məsələn, feli bağlamanın -iynan/-uynan variantları) konservasiya olunmuşdur (Əzizov, 1995; AMEA, 2004, 2005). Bu vəziyyət mətnlərin kütləvi standartlaşmaya (redaktəyə) məruz qalmadığını və şifahi ənənənin saflığını qoruduğunu göstərir (Lort, 1994; Əzizov, 1995).

ATU təsnifatı və beynəlxalq tipoloji parallellər

Qərbi Azərbaycan nağıllarının Aarne–Thompson–Uther (ATU) beynəlxalq təsnifatı əsasında tədqiqi onların Avrasiya folklor sistemindəki paralellərini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır (Aarne & Thompson, 1961; Uther, 2004). Əsas hədəf süjetləri sadəcə kataloq nömrələrinə uyğunlaşdırmaq deyil, beynəlxalq invariantın regional variantda hansı etnoqrafik və mifopoetik transformasiyalara uğradığını üzə çıxarmaqdır (Meletinski, 1976; İsmayılov, 1999).

Konkret mətnlərin təhlili əsasında demək olar ki, Göyçə, Zəngəzur və İrəvan nağıllarında üç əsas səviyyə qarşılıqlı əlaqədədir:

1. **Universal struktur səviyyəsi** – ayrılma, sınaq, qarşıdurma, yardım və nəticə kimi ümumi süjet funksiyaları (Propp, 1969; Greymas, 1987);
2. **Regional-mədəni səviyyə** – məkan, məişət, sosial münasibətlər, etnoqrafik elementlər və yerli dil xüsusiyyətləri (Əzizov, 1995; Seyidov, 2003; Hacıyev, 2005);
3. **Mifoloji-semantik səviyyə** – sehrli qüvvələr, sərhəd məkanları, möcüzəli yardım, sirr, çevrilmə və digər arxaik semantik modellər (Meletinski, 1976; Bəydili, 2007).

NƏTİCƏ

Göyçə, Zəngəzur və İrəvan nağılları sabit kompozisiya strukturu ilə regional dəyişkənliyin vəhdətini təşkil edir (Propp, 1969; İsmayılov, 1999; Uther, 2004). Bu mətn korpusu Azərbaycan xalqının epik təfəkkür sisteminin ümumi qanunauyğunluqlarını və regional folklor yaddaşının spesifik təzahürlərini əks etdirən, daxili tipoloji bütövlüyə malik mühüm elmi mənbədir (Təhmasib, 1972; Nəbiyev, 2006).

Tədqiqatın yekun elmi nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

- **Linqvistik dayanıqlıq:** Tədqiq olunan mətnlər Azərbaycan dilinin qərb qrupu şivələrinin fonetik, leksik və morfoloji xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayan mühüm linqvo-folkloristik mənbədir (Əzizov, 1995). Dialektal orijinallığın fərdi sözlər səviyyəsində deyil, bütöv dil sistemi kontekstində qiymətləndirilməsi məqsədəuyğundur.
- **Daxili diferensiasiya:** Qərbi Azərbaycan folklor arealı homogen quruluşa malik olmayıb, daxili diferensiasiyası ilə seçilən çoxkomponentli mühitdir:
  - *Göyçə arealı:* Aşıq mühitinin güclü təsiri, dastan poetikasına yaxınlıq, ritmik formullar və nəzm parçalarının sıxlığı ilə səciyyələnir (İsmayılov, 1999; AFA, 2005).
  - *Zəngəzur arealı:* Sərt dağlıq relyeflə bağlı olaraq mağara, qaya və tilsim motivlərinin intensivliyi ilə fərqlənir (Seyidov, 2003; Əsgər et al., 2005).
  - *İrəvan arealı:* Şəhər-kənd qarşılıqlı münasibətləri, sosial-məişət realizmi, hazırcavablıq, yumor və sosial status daşıyıcılarına (xan, bəy, qazı) qarşı satirik kəskinliklə seçilir (Təhmasib, 1972; Ələkbərli, 2004).
- **Tipoloji adaptasiya:** Regional mətnlərin ATU beynəlxalq kataloqu əsasında təhlili göstərir ki, Qərbi Azərbaycan nağılları ümum-Avrasiya folklor invariantları ilə uzlaşır (Aarne & Thompson, 1961; Uther, 2004). Beynəlxalq süjet tiplərinin lokal məişət, etnoqrafiya və dialekt materialı hesabına transformasiyaya uğraması regional folklor poetikasının özünəməxsus adaptasiya imkanlarını nümayiş etdirir (Meletinski, 1976; İsmayılov, 1999).

Nəticə etibarilə, Göyçə, Zəngəzur və İrəvan nağıllarının regional xüsusiyyətləri yalnız onların toplandığı coğrafiya ilə deyil, həmin coğrafiyanın folklor mətnində hansı semantik və struktur formalarda təmsil olunması ilə müəyyənləşdirilir (Propp, 1969; Meletinski, 1976; İsmayılov, 1999).

ƏDƏBİYYATLAR

Aarne, A., & Thompson, S. (1961). The types of the folktale: A classification and bibliography (2nd rev. ed.). Suomalainen Tiedeakatemia.

Axundov, Ə. (Tərt. ed.). (2005a). Azərbaycan nağılları (Cild 3). Şərq-Qərb.

Axundov, Ə. (Tərt. ed.). (2005b). Azərbaycan nağılları (Cild 4). Şərq-Qərb.

Axundov, Ə. (Tərt. ed.). (2005c). Azərbaycan nağılları (Cild 5). Şərq-Qərb.

Azərbaycan folkloru antologiyası: XII cild (Göyçə folkloru). (2005). Səda.

Azərbaycan folkloru antologiyası: VIII cild (Naxçıvan və İrəvan folkloru). (2003). Səda.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2004). Azərbaycan folkloru antologiyası: Göyçə folkloru (Cild 1). Səda.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2005). Azərbaycan folkloru antologiyası: Zəngəzur folkloru. Nurlan.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2010). Azərbaycan folkloru antologiyası: İrəvan Çuxuru folkloru. Nurlan.

Bəydili, C. (2007). Türk mifoloji ensiklopedik sözlüyü. Elm.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (5th ed.). SAGE Publications.

Ələkbərli, Ə. (2004). Azərbaycan folkloru antologiyası: İrəvan Çuxuru folkloru (X cild). Səda.

Əsgər, Ə., Kazımoğlu, M., & Nəbioğlu, V. (Toplayanlar). (2005). Azərbaycan folkloru antologiyası: Zəngəzur folkloru (XII cild). Səda.

Əzizov, E. (1995). Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası: Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.

Greimas, A. J. (1987). On meaning: Selected writings in semiotic theory (P. Perron & F. Collins, Trans.). University of Minnesota Press.
Hacıyev, A. (2002). Azərbaycan nağıllarının poetikası. Elm.
Hacıyev, A. (2005). Folklor və etnoqrafiya məsələləri. Nurlan.
Xəlilov, R. (2008). Azərbaycan folklorunda areal diferensiasiya. Elm.
İsmayılov, H. (1999). Göyçə folklor mühiti: Təşəkkülü və inkişaf yolları. Elm.
Kalafat, Y. (2002). Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri. Berikan Yayınevi.
Qafqazlı, H. (2002). Qərbi Azərbaycanın etnik cəmiyyət tarixi və folkloru. Nurlan.
Qasımov, M. (1988). Azərbaycan folklorunun janrlar sistemi. Yazıçı.
Lévi-Strauss, C. (1983). Structural anthropology (Vol. 2; M. Layton, Trans.). University of Chicago Press.
Lord, A. B. (1994). The singer of tales. Harvard University Press.
Luriya, A. R. (1974). Ob istoricheskom razvitii poznavatel'nykh protsessov. Nauka.
Meletinsky, E. M. (1976). Poetika mifa. Nauka.
Nəbiyev, A. (2006). Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (Cild 1–2). Elm.
Propp, V. (1969). Morfologiya skazki (2-e izd.). Nauka.
Propp, V. (1986). Istoricheskie korni volshebnoy skazki. Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta.
Rza, X. (2001). Nağıl janrının semantikası. Elm.
Seyidov, M. (2003). Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Yazıçı.
Təhmasib, M. H. (1972). Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Elm.
Uther, H.-J. (2004). The types of international folktales: A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson (FF Communications Nos. 284–286, Parts I–III). Suomalainen Tiedeakatemia.

ABSTRACT

STRUCTURAL-SEMANTIC AND REGIONAL CHARACTERISTICS OF WESTERN AZERBAIJANI (GOYCHA, ZANGEZUR, IREVAN) FOLKTALES

Tehrana Khudaverdiyeva
Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

This article comprehensively examines the structural-semantic and regional characteristics of folktales from the Western Azerbaijan folklore environment, specifically the Goycha, Zangezur, and Yerevan regions. The primary objective of the research is to determine and comparatively analyze the compositional structure, plot-semantic models, character systems, motifs, functions, and regional folklore peculiarities of folktale texts formed within the specified folklore areal. The study investigates the structural organization of folktale texts, including compositional elements such as exposition, initiation, plot development, climax, and resolution, as well as recurring plot models and motifs. Additionally, it analyzes the interplay between mythological and folklore cognitive layers, alongside the semantic significance of functional characters, including the hero, helper, villain, and magical forces. In identifying regional traits, the paper analyzes dialectal elements, ethnographic vocabulary, local toponymic and anthroponymic data, depictions of daily life, customs, rituals, and other folklore components that reflect collective memory. The findings demonstrate that folktale texts from the Goycha, Zangezur, and Yerevan regions preserve the structural and poetic patterns of the broader Azerbaijani folktale tradition while exhibiting distinct regional semantic and poetic traits shaped by the specific socio-cultural environment. These characteristics highlight the value of these folklore samples not only as literary texts, but also as vital ethno-folklore sources reflecting the historical-cultural experience, worldview, social relations, and collective memory of the people.

Keywords: *Western Azerbaijan folklore, Goycha, Zangezur, Yerevan, folktale, folklore areal, structural-semantic characteristics, regional features*

РЕЗЮМЕ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКАЗОК ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА (ГЕЙЧА, ЗАНГЕЗУР, ИРЕВАН)

Техрана Худавердиева
Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан

В статье комплексно исследуются структурно-семантические и региональные особенности сказок, относящихся к фольклорной среде Западного Азербайджана — регионам Гейча, Зангезур и Иреван. Основная цель исследования заключается в определении и сравнительном анализе композиционной структуры, сюжетно-семантической модели, системы образов, мотивов и функций, а также региональных фольклорных особенностей сказочных текстов, сформировавшихся в данном фольклорном ареале. В работе рассматриваются структурная организация сказочных текстов, такие композиционные элементы, как экспозиция, зачин, развитие событий, кульминация и развязка, а также повторяющиеся сюжетные модели и мотивы. Наряду с этим анализируется взаимосвязь мифологического и фольклорного пластов мышления, семантическая нагрузка таких функциональных персонажей, как герой, помощник, противник, волшебная сила и др. При выявлении региональных особенностей анализируются диалектные элементы, этнографическая лексика, местный топонимический и антропонимический материал, бытовые описания, обычаи, обряды и другие фольклорные компоненты, отражающие коллективную память. Результаты исследования показывают, что сказочные тексты, относящиеся к регионам Гейча, Зангезур и Иреван, сохраняя структурные и поэтические закономерности общеазербайджанской сказочной традиции, характеризуются также региональными семантическими и поэтическими особенностями, сформировавшимися под влиянием конкретной историко-культурной среды. Эти особенности позволяют исследовать данные образцы фольклора не только как художественные тексты, но и как важный этнофольклорный источник, отражающий историко-культурный опыт, мировоззрение, социальные отношения и коллективную память народа.

Ключевые слова: *фольклор Западного Азербайджана, Гейча, Зангезур, Иреван, сказка, фольклорный ареал, структурно-семантические особенности, региональные особенности*